

АНОТАЦІЯ

Геча О.А. Революції, політичні трансформації та війни першої половини ХХ ст. в житті єврейських громад Правобережної України: колективний та персональний виміри. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2021.

У дисертації викладено результати дослідження колективного та персонального виміру життя єврейських громад Правобережної України крізь призму політичних трансформацій та воєн першої половини ХХ ст. Метою дослідження є вивчення політико-правового, соціально-економічного становища та культурного життя єврейських громад Правобережної України, аналіз персональних життєвих досвідів і стратегій поведінки й виживання в умовах терору та воєн крізь призму історії повсякдення, жіночої та усної історії.

У роботі наголошується, що євреї, як невід’ємна частина українського суспільства, заслуговують на особливу увагу з боку науковців, з огляду на те, що у першій половині ХХ ст., як і в попередні періоди, вони відігравали суттєву роль у соціально-економічному, політичному та культурному житті, залишаючись однією з найчисленніших громад у Європі. У дисертації запропонований аналіз витоків Голокосту, та причин відмінної поведінки не-євреїв в його умовах, перш за все в Україні, де історично проживали євреї, формуючи, разом з представниками інших етносів, місцеву поліетнічну культуру. Зазначений аспект підкреслює актуальність дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає у тому, що:

- *уперше* введено до наукового обігу нові архівні документи, які відображають особливості діяльності міжнародних структур стосовно організації еміграції євреїв у міжвоєнний період; зібрані усноісторичні свідчення, які дозволяють аналізувати особливості евакуації євреїв та умови адаптації (до нових місць проживання та повернення до покинутих домівок);

- *удосконалено* аналітичні підходи до персонального досвіду, в тому числі й жіночого, моделей поведінки конкретних людей у різних ситуаціях та обставинах, стратегій виживання в критичних для життя умовах;

- *подальшого розвитку* набуло використання методології «*нової історії*»: усної історії, історії повсякдення, антропологічної методології, які дозволяють досліджувати історію з позицій пересічної людини, подавати історію «знизу».

Історіографічний аналіз засвідчив, що за наявності значної кількості наукових робіт у вітчизняній та зарубіжній літературі, перш за все з питань Другої світової війни та Голокосту, в українській історіографії досі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені загальному вивченню життя єврейських громад на території Правобережжя у період між Першою і Другою світовими війнами включно, з особливим наголосом на історії «знизу», історії повсякдення, жіночої та усної історії.

У роботі окреслено групу понять, що розкривають сутність і специфіку дослідження й пов'язуються з елементами єврейської культури та релігійних традицій, а також нових світських утворень радянського періоду, таких, наприклад, як: хедер, Талмуд-Тора, єшива, ЕКОПО, Євсекція, Культур-Ліга, Гезкульт та ін. Опрацьовано джерела та дослідження з проблематики як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії. До наукового обігу введені нові архівні матеріали (зокрема, Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства (РУСКАПА) у Державних архівах Київської та Житомирської областей). Здійснено аналіз впливу модернізаційних процесів і політичних трансформацій 1917 – 1939 рр. на життя штетлів та їх мешканців. Розглянуто особливості та специфіку розвитку єврейської культури, освітніх та еміграційних процесів у СРСР у 1920-ті рр. (у регіональному контексті). На основі мемуарної літератури та усноісторичних свідчень досліджено зміни, які пов'язувались із становищем єврейської жінки у суспільстві. Вивчено й відтворено у тексті елементи аналізу стратегії виживання в умовах репресій, окупації, евакуації на основі усноісторичних свідчень та мемуарної

літератури.

Охарактеризовано типовий штетл (містечко), в якому увібрались найзагальніші риси світу східноєвропейських євреїв, що протягом тривалого часу проживали разом/поруч з українцями, поляками, чехами, німцями та представниками інших етносів, спираючись на міцні економічні зв'язки та взаємодоповнюючи власні елементи культури і побуту.

Наголошено, що в період від початку Першої світової війни й до завершення Української революції 1917–1921 рр. визначились певні тенденції, що в подальшому позначилися на змінах у житті єврейських громад України загалом і її Правобережної частини зокрема. Йдеться про антисемітський зміст політики царського уряду в умовах війни, яка прямо впливала на появу періодичних погромів і міграційних хвиль, ними спричинених.

Зосереджено увагу на процесах, які відбувались у єврейських містечках Правобережжя в контексті перманентних змін влад у період 1917–1921 рр. Окремий напрям присвячений аналізу національної політики українського уряду УНР та активного долучення українських євреїв до розбудови цієї держави. Наголошено на позитивних змінах у статусі та ролі єврейських партій, їх окремих представників у розвитку державних інституцій й набуття досвіду державотворення.

Розглянуто один з найбільш цікавих, неоднозначних, а тому вартий особливої дослідницької уваги період так званого «червоного ренесансу», зокрема детально проаналізовано такі аспекти: поява національних шкіл, театрів, розквіт літератури на їдиш та івриті, жіноча емансипація, яка мала безпосереднє відношення до активної позиції представниць єврейства в Україні на тлі радянської, відповідної модернізації, що була несумісною із збереженням традиційного єврейського замкнутого світу із ключовою роллю у ньому релігії та відповідних традицій. Зосереджено увагу на впливі модернізаційних процесів на життя єврейських громад, поступовому відході від традиціоналізму та посиленні світського фактору в освіті й культурі.

Зокрема, зосереджено увагу на змісті діяльності єврейської світської культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга» від моменту створення й протягом реалізації політики націоналізації/коренізації.

Окремими сюжетами проходять персональні жіночі й родинні історії, в яких відображені особливості періоду, зокрема жіночий аспект еміграції, та від початку політичного терору – репресії проти представників технічної інтелігенції та долі жінок/дітей «ворогів народу». Проаналізовано особливості діяльності міжнародних структур з організації переселення євреїв у міжвоєнний період. Доведено, що до завершення реалізації політики коренізації та встановлення жорсткого авторитарного режиму в Радянському Союзі мали місце декілька етапів міграцій. До змісту дисертації включені елементи просопографічного дослідження представників родини Рабінович.

У роботі наголошено, що в умовах війни, коли нацистський окупаційний режим проголосив євреїв ключовими носіями більшовицької ідеології, з якою пов'язувались численні біди попередніх років (розкуркулення, голодомор, політичний терор), й активно використовував у пропаганді саме цей меседж, проголошене «остаточне розв'язання єврейського питання» стало додатковим поштовхом до посилення антисемітських настроїв і участі місцевих колаборантів у акціях зі знищення євреїв. Однак подібні настрої не отримали характеру масового психозу. Попри реальну небезпеку, яка загрожувала тим, хто рятував та переховував євреїв, такі люди знаходилися.

Дослідження та розгляд періоду Другої світової війни, включно із проблемою Голокосту, виживання/порятунку в умовах окупації, евакуації значною мірою базувалося на використанні мемуарної літератури: спогадів, щоденників як євреїв, так і не євреїв-очевидців тих страшних подій, текстах художньої літератури, побудованих на реальних спогадах, а також усноісторичні спогади, які були зібрані в процесі реалізації проекту «Голоси», в якому авторка дисертації безпосередньо брала участь.

Обґрунтовано, що родинні спогади про Голокост у кожному

конкретному випадку мали свої особливості. Простежено, що історія воєнного повсякдення (в контексті історій тих родин, які змогли вижити в умовах окупації (на жаль, це поодинокі випадки), евакуації та евакуаційного побуту, праці на промислових підприємствах військового комплексу, стратегії виживання й порятунку, попри індивідуальні особливості, мають багато спільних моментів. Всі ці сюжети знайшли відображення в роботі.

Акцентовано увагу на персональному вимірі кожного періоду, який охоплено в дисертації, аналізі життєвих досвідів і стратегій поведінки й виживання в умовах терору та воєн крізь призму історії повсякдення, жіночої та усної історії.

Ключові слова: євреї, штетли (містечка), національна політика, жіноча історія, емансипація, родина Рабіновичів, великий терор, щоденники, мемуари, усна історія, Друга світова війна, стратегії виживання, евакуація, Голокост.

ABSTRACT

Hecha O. A. Revolutions, Political Transformations and Wars of the First Half of the Twentieth Century in the Life of the Jewish Communities of the Right-Bank Ukraine: Collective and Personal Dimensions. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 History and Archeology. – Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 2021.

The dissertation presents the results of the study of the collective and personal dimension of life of the Jewish communities of the Right-Bank Ukraine through the prism of political transformations and wars of the first half of the twentieth century. The aim of the research is to study the political and legal and socio-economic situation and cultural life of Jewish communities on the Right-Bank Ukraine, analysis of personal life experiences and strategies of behavior and

survival in terror and war through the prism of everyday history, women's and oral history.

The paper emphasizes that Jews, as an integral part of Ukrainian society, deserve special attention from scholars, considering that in the first half of the twentieth century, as in previous periods, they played a significant role in socio-economic, political and cultural life, remaining one of the largest communities in Europe. The dissertation offers an analysis of the origins of the Holocaust and the reasons for the different behavior of non-Jews in its conditions, especially in Ukraine, where Jews have historically lived, forming, along with representatives of other ethnic groups, local polyethnic culture. This aspect emphasizes the relevance of the study.

The scientific novelty of the results of the dissertation is that:

- for the first time new archival documents which reflect the peculiarities of the activities of international structures in relation to the organization of Jewish emigration in the interwar period were introduced into scientific circulation; oral historical evidence that allows to analyze the peculiarities of the evacuation of Jews and the conditions of adaptation (to new places of residence and return to abandoned homes) were collected;

- analytical approaches to personal experience, including women's, models of behavior of specific people in different situations and circumstances, strategies for survival in critical life conditions were improved;

- the use of the methodology of «new history» was further developed: oral history, everyday history, anthropological methodology, which allow us to study history from the standpoint of the average person, to present history «from below».

Historiographical analysis certifies, that having a significant number of scientific works in the native and world literature, especially on the topic of World War II and the Holocaust, in Ukrainian historiography there are still no comprehensive scientific researches devoted to the general studies of the Jewish communities on the territory of the Right-Bank Ukraine in the period of the World

War I and II inclusive, with a special emphasis on the history «from below», everyday history, women's and oral history.

The paper outlines the concepts that reveal the essence and specifications of the research and are associated with elements of Jewish culture and religious traditions, as well as new secular formations of the Soviet period, such as: Cheder, Talmud- Torah, Yeshiva, Yevseksiya, Culture-League, Gezкульт, etc. The sources and researches on the issues of both native and foreign historiography are worked out. The new archival materials (in particular, the Russian-Canadian-American Passenger Agency (RUSCAPA) in the State Archives of Kyiv and Zhytomyr regions) are introduced into scientific circulation.

The analysis of the influence of modernization processes and political transformations in 1917 – 1939s on the life of the shtetls and their inhabitants has been carried out. The peculiarities and specifics of the development of Jewish culture, educational and emigration processes in the USSR in 1920s. (in the regional context) are considered. On the basis of memoir literature and ultimate-historical evidence, the changes associated with the situation of a Jewish woman in society were investigated. The elements of the analysis of the survival strategy in conditions of repressions, occupation and evacuation are studied and reproduced on the basis of ultimate-historical evidence and memoir literature.

A typical shtetl (town) in which the most common features of the Eastern European Jews who have reconnected is characterized. The Jews, who for a long time have lived together with Ukrainians, Poles, Czechs, Germans and representatives of other ethnic groups, based on strong economic links and their own complementary elements of culture and everyday life.

It is emphasized that in the period from the beginning of the World War I and to the end of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 some trends have been identified that in the future affected changes in the life of Jewish communities of Ukraine as a whole and its Right-Bank in particular. It is about the anti-Semitic content of the royal government policy in the conditions of the war, which directly

influenced the emergence of periodic pogroms and migration waves caused by them.

The focus is on the processes that took place in the European towns of the Right-Bank in the context of permanent changes in the authorities in the period of 1917–1921. A separate direction is devoted to the analysis of national policies of the Ukrainian Government of the UPR and active involvement of Ukrainian Jews into the building of this state. The emphasis is on a positive change in the status and roles of the Jewish parties and their special representatives in the development of state institutions and the acquisition of state-building experience.

One of the most interesting and ambiguous periods, which is worth special attention, the so-called «red Renaissance» is considered, in particular, such aspects as the appearance of national schools, theaters, flourishing Yiddish and Hebrew literature and female emancipation, which had a direct relation to the active position of representatives of Jewry in Ukraine against the background of Sovietization and the relevant modernization, which was incompatible with the preservation of the traditional Jewish closed world with a key role of religion and relevant traditions. Attention is focused on the influence of modernization processes on the life of Jewish communities, gradual departure from traditionalism and strengthening of secular factor in education and culture. In particular, attention is focused on the content of the Jewish secular cultural and educational organization «Cultur-League» from the moment of creation and during the implementation of the nationalization/indigenization policy.

Separate plots are personal women's and family stories, which reflect the features of the period, including the female aspect of emigration, and from the beginning of political terror – repression against the technical intelligentsia and the fate of women / children «enemies of the people». The peculiarities of the activity of international structures on the organization of Jewish resettlement in the interwar period are analyzed. It is proved that before the completion of the policy of indigenization and the establishment of a strict author's regime in the Soviet

Union there were several stages of migration. The content of the dissertation includes elements of prosopographic research of the Rabinovych family.

The paper emphasizes that during the war, when the Nazi occupation regime proclaimed Jews to be the key bearers of the Bolshevik ideology, which was associated with many troubles of previous years (dekulakization, famine, political terror), and actively used in propaganda this very message, the proclaimed "Final Resolving the Jewish Question" was an additional impetus to the strengthening of anti-Semitic sentiments and the participation of local collaborators in actions to exterminate Jews. However, such sentiments did not acquire the character of mass psychosis. Despite the real danger to those who rescued and hid the Jews, there were such people.

Research and consideration of the World War II period, including the Holocaust, survival / rescue in the conditions of occupation and evacuation was largely based on memoirs, diaries of both Jewish and non-Jewish eyewitnesses to those terrible events, literary texts that based on real memories, as well as oral-historical memoirs, which were collected during the implementation of the project "Voices", in which the author of the dissertation was directly involved.

It is substantiated that family memories of the Holocaust in each case had their own peculiarities. It is traced that the history of military everyday life (in the context of the stories of those families who survived the occupation (unfortunately, these are isolated cases), the process of evacuation and evacuation life, work at military enterprises, survival and rescue strategies, despite individual features, have many things in common. All these plots are reflected in the work.

Emphasis is placed on the personal dimension of each period, which is covered in the dissertation, analysis of life experiences and strategies of behavior and survival in terror and war through the prism of everyday history, women's and oral history.

Key words: Jews, shtetls (towns), national politics, women's history, emancipation, the Rabinovych family, great terror, diaries, memoirs, oral history, World War II, survival strategies, evacuation, Holocaust.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

1. Hecha O., 2021. Emigration of jews of the right bank of Ukraine in 1923–1930: causes, directions and social portrait of migrants. *Evropský filozofický a historický diskurz*, Volume 7, Issue 3, s. 35–43.

2. Геча, О. А., 2019. Пам'ять про Бабин Яр: загальнолюдський та персональний вимір (на прикладі родини Рабіновичів). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, вип. 29, с. 31–38.

3. Hecha, O., 2019. Engineering and technical intellectuals in Ukraine under conditions of the «Creat terror» (on the example of the Konstantynovskyis family). *Інтермарум: історія, політика, культура*, вип. 6, р. 117–138.

4. Геча, О. А., 2018. Жінка та війна у мемуарах та оповіданнях її свідків й учасниць. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. 50, с. 361–366.

5. Геча, О. А., 2018. Єврейські жінки в умовах окупації та евакуації: різні стратегії виживання (на прикладі представниць родини Рабіновичів). *Інтермарум: історія, політика, культура*, вип. 5, с. 251–263.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Геча, О., 2020. Єврейські жінки в лавах Червоної армії. *Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я»*. Миколаїв, вип. IX. Том I, с. 23–32.

7. Геча, О., 2017. Леонід Наумович Волинський та шедеври Дрезденської галереї. *Матеріали IX Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції*. Житомир: Полісся, с. 113–116.

**Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації**

8. Венгерська, В., та Геча, О., 2020. Життєві цінності та стратегії виживання в умовах війни. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна доби модернізації XIX – XX ст.: соціум, цінності, життєві практики»*. Херсон, с. 20–24.

9. Геча, О., 2020. Дослідницький підхід і джерельна база історії повсякденності на уроках історії України в старшій школі. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Концепції, реалії та нові стратегії у сфері викладання історико-правознавчих дисциплін»*. Луцьк: Центр прогресивної освіти «Генезум», с. 127–132.

10. Геча, О., 2019. Єврейський театр як феномен культури в умовах коренізації (на прикладі театральних закладів Правобережної України). *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я»*. Миколаїв, вип. VIII. Т. II, с. 251–264.